

1 Pozorování

Pozorování je běžná součást života – člověk neustále pozoruje množství věcí kolem sebe. Vědecké pozorování má však odlišný účel, obsah, průběh a výsledky. Mezi základní vlastnosti vědeckého pozorování řadíme:

- Plánovitost (předmět a čas pozorování jsou stanoveny dopředu, způsob pozorování je přesně určený a vyzkoušený)
- Systematičnost (pozorování se neuskutečňuje živelně, ale organizovaně v určitém čase nebo intervale)
- Objektivnost (pozorování je co nejméně ovlivněno subjektivními pocity a názory výzkumníka, náhodností a nepřesností)

1.1 Předmět pozorování

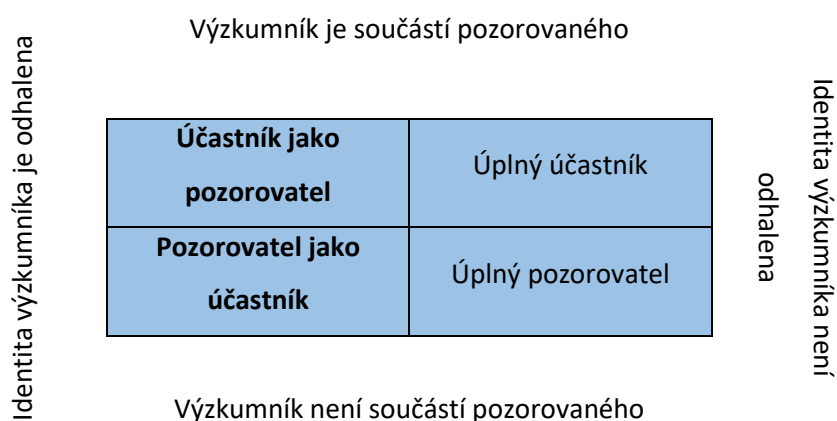
- Činnosti (verbální i neverbální)
- Sociální vztahy
- Prostředí – na každé prostředí poskytuje ideální možnosti pro pozorování. Lépe se pozoruje v uzavřených či ohraničených prostorách, než v otevřených prostranstvích (viz pozorování provedená na hodině – lépe se pozoroval konkrétně ohraničený prostor, než místa jako rušná ulice, park či celé patro knihovny).

Pozorování je častou metodou etnografických nebo případových studií a samozřejmě součástí mnoha kvalitativních výzkumných činností. Na výzkumníka klade vysoké nároky – vyžaduje velkou míru zkušeností a schopnost zapojit jak selektivní, tak holistické vnímání zkoumané reality. Důležité je také zapojení všech smyslů – vnímat je třeba vizuální, sluchové, čichové i pocitové vjemy. Klíčovou charakteristikou pozorování je to, že odhaluje výzkumníkovi i aspekty, které by aktéři jinak nesdělovali

„Pozorování je velmi silným nástrojem, který nám pomáhá vcítit se do chování studentů v kurzu a poznat je více detailně. Pozorovatel sleduje studenty procházející kurzem – obvykle sledujeme, jak studenti interagují s prostředím kurzu a jak plní zadané úkoly. Pozorování je často zaznamenáváno na video kameru, je také žádoucí, aby si výzkumník vytvářel průběžné terénní poznámky (ty jsou obvykle psané rukou a vznikají přímo v průběhu pozorování). Krom terénních poznámek může mít výzkumník k dispozici také předpřipravený záznamový arch, do kterého je zaznamenávána četnost a časové trvání sledovaných událostí. Pozorování se mohou účastnit jak jednotlivci, tak skupiny studentů – pokud však volíme skupinové plnění, musíme tomu také přizpůsobit prostory, ve kterém se koná (obvykle počítačová učebna), navíc je třeba zajistit, že videonahrávka zaznamená činnost všech přítomných účastníků.“ (Černý a kol., 2015)

1.2 Míra účasti na dění

- Úplný účastník – rovnoprávný člen skupiny, tráví s ní většinu času
  - o Členy neinformuje o své totožnosti – eticky problematické (Hawthornský efekt 1927-1932)
- Účastník jako pozorovatel – rovnoprávný člen skupiny, tráví s ní většinu času
  - o Členové jsou informováni o jeho totožnosti
- Pozorovatel jako účastník – provádí pozorování, plní spíše roli tazatele, málo se zúčastňuje dění ve skupině
  - o Členové jsou informováni o jeho totožnosti
- Úplný pozorovatel – role vnějšího pozorovatele, neovlivňuje chování členů skupiny; lze převzít pouze na veřejných místech, ne v uzavřených komunitách
  - o Členové obvykle nejsou informováni o jeho totožnosti

1.3 Typy pozorování

Skryté (zúčastněné i nezúčastněné, účastníci se chovají přirozeně)	Otevřené
Zúčastněné (pozorovatel je jedním z aktérů procesů a jevů, které pozoruje)	Nezúčastněné (videonahrávky)
Strukturované (realita se rozdělí na menší jevy, které se přesně pozorují, zaznamenávají a vyhodnocují)	Nestrukturované

V přirozené situaci (pozorovatel z odstupů a nezaujatě sleduje jevy v jejich přirozeném prostředí – naturalistické pozorování)	V umělé situaci
Sebe samého	Někoho jiného

Strukturované pozorování - důkladnější, pozorované jevy jsou vymezeny přesněji, jejich frekvence se dá spočítat, a proto se dají srovnat i mezi sebou; pozorování je rigoróznější, podrobnější, a proto poskytuje více informací o zkoumané realitě jak nestrukturované pozorování.

- Základem jsou pozorované kategorie = jevy stejných vlastností (např. "navázání očního kontaktu se čtenářem")
- Existují pozorované kategorie, jejichž jevy se identifikují snáz, a kategorie, kde se jevy identifikují obtížněji -> **škála náročnosti identifikování kategorií**, kde na jedné straně škály jsou kategorie s nízkým stupněm vyvozování a na druhé straně kategorie s vysokým stupněm vyvozování (vyvozování = myšlenková aktivita pozorovatele při identifikování kategorie - zejména usuzování o znacích daného jevu, analýza kontextu, ve kterém se kategorie vyskytla a její odlišení od ostatních kategorií)

Kategorie s nízkým stupněm vyvození ←————→ Kategorie s vysokým stupněm vyvození

Zúčastněné pozorování

Patří mezi nejdůležitější metody kvalitativního výzkumu (nejčastěji užívané v etnografickém výzkumu a případových studiích) – soustředí se na hloubkový popis a analýzu nějakého jevu. Volíme jej zejména v případech, pokud:

- Jev, který budeme zkoumat, je málo prozkoumaný
- Existují velké rozdíly mezi pohledy členů a nečlenů sledované skupiny
- Jev není přístupný pohledu osob mimo skupinu

Pozorovatel sbírá data, zatímco se účastní přirozeně se vyvíjejících životních situací. V průběhu pozorování používáme všechny dostupné prostředky pro sběr dat – rozhovory, deníky, audio a videonahrávky. Pozorování se děje ve třech základních fázích (Spradley, 1989):

- **Popisné pozorování** – podrobně popisuje lidi, situace, události a prostředí – popis blízký narativnímu či reportážnímu stylu

- **Fokusované pozorování** – zaměření na vybrané relevantní procesy a problémy
- **Selektivní pozorování** – další doklady a příklady chování identifikovaného ve fázi 2

1.4 Vliv pozorovatele na zkoumané prostředí

- je třeba zkoumané osoby přesvědčit, že nejsou hodnoceny, od/posuzovány, zkoušeny
- cílem je výzkum = získání zobecnitelných objektivních údajů, přičemž pozorované osoby zůstanou v anonymitě
- do pozorování nevstupují další osoby, které nemají s výzkumem nic společného
- když se pozorování opakuje, lidé si zvyknou a začnou se chovat víceméně přirozeně
- Je třeba udělat několik pozorování a první z nich je možné považovat za cvičné (dále se nezařazuje do výzkumných dat).

➔ George Elton Mayo (20. a 30. léta 20. století)

- Série výzkumů v elektrotechnických závodech Western Electric v Chicagu (v prvních fázích výzkumu uskutečnil se svými spolupracovníky 10 300 rozhovorů se zaměstnanci)
- Zaměření na technické podmínky práce – osvětlení, vlhkost, teplota, délka přestávek, pracovní doby, odměňování...
- Při zvýšení intenzity osvětlení vzrostla výkonnost dělnic. Výkonnost se nesnížila při opětovném zhoršení osvětlení. Neočekávaný byl také nárůst výkonnosti, která se objevila v kontrolní skupině, kde žádné změny zavedeny nebyly. Když bylo skupině dělnic umožněno, aby převzaly část odpovědnosti za organizaci práce, došlo taktéž ke zvýšení výkonu. Stejný efekt měl nárůst mezd. V kontrolní skupině, kde tato opatření zavedena nebyla, se však produktivita zvedla také. (viz http://k126.fsv.cvut.cz/predmety/126teri/teri_george-elton-mayo.pdf a <https://www.youtube.com/watch?v=IxZoxN5IjFE>)
- Ke zvýšení produktivity došlo vždy, když došlo k určité změně v rámci experimentu
- **Hawthornský efekt** – jev se zlepšuje pouze následkem zaměření pozornosti/kontroly, nikoli v důsledku změny podmínek. Tendence měnit své chování a jednání jako důsledek pouhého vědomí probíhajícího výzkumného experimentu.

➔ Whyte (1955) – Street Corner Society: The social Structure of an Italian Slum (1943)

(viz http://dav.soc.cas.cz/uploads/8484d755443dd8962fc2767eeafe77e794c65e6a_DaV_2013-2_149-165-1.pdf) - Bostonský slum – 30. léta 20. století

- Klasická etnografická studie?, zúčastněné pozorování
- 4 roky v italské komunitě
- Mezilidské vztahy a sociální vazby mezi jedinci v sociální skupině

- Používal kvalitativní metody k odhalování pravidelností a kauzalit ve společenském světě, tzv. analytický sociolog
- Snažil se odhalit pravidla, která platí v klukovské partě, v gangu mladistvých, v italském komunitním klubu a v prostředí předvolební kampaně. Odhalil vzorce opakovaných skupinových aktivit a podařilo se mu postihnout pravidla, jimiž se tyto skupiny řídí. Dokázal, že zkoumaná neformální skupina má zřetelnou hierarchickou strukturu (viz bowlingový turnaj)
- Získal si důvěru obyvatel slumu

→ Leon Festinger (1957)

- Teorie kognitivní disonance
- Náboženská sekta, která přesvědčila své členy, že dostali zprávu z vesmíru o zániku světa
- Festinger v roli zúčastněného pozorovatele
- Víry v záchranu létajícím talířem – prodej majetku, opuštění rodin – čekání na záchranu, konec světa však nenastal – v souladu s teorií kognitivní disonance upravila většina členů sekty své přesvědčení, namísto toho, aby změnilí své chování – přijali názor, že kněží sekty zachránili svět před zkázou

2 Nezúčastněné a strukturované pozorování - videostudie

- Zpracování předem pořízené videonahrávky - audio a video záznamy poskytující nestranný, komplexní a autentický záznam dat

Výhody:

- nahrávku lze opakovaně přehrávat, a tím se důkladně seznámit s obsahem nahraného,
- nahrávku lze pouštět opakovaně, a tím si zkontrolovat již učiněné kódování,
- z nahrávky lze vystříhnout pouze situace, které výzkumníka zajímají - tím se šetří čas a energie výzkumníka,
- děj lze zastavit a podrobně analyzovat konkrétní obraz (situaci),
- nahrávku může používat několik výzkumníků, kteří ji mohou použít pro různé výzkumné cíle,
- pomocí kódování téže nahrávky dvěma nezávislými výzkumníky lze zjistit reliabilitu kódování,
- digitální záznamy umožňují zpracování na počítači,
- nahrávku lze použít jako materiál při výzkumné metodě stimulovaného vybavování si z paměti
- nahrávku lze použít na nácvik kódování, na osvojení si práce s kategoriemi pozorování.
- Při analýze je možné zapojit i samotné aktéry výzkumu – přehráním vybraných situací a doptáváním se na vybrané situace, které nastaly (např. vysvětlení, proč se v dané situaci

jedinec rozhodl jednat daným způsobem). Verbální odpovědi respondenta se nahrávají a analyzují.

2.1 Videografie

- Proud etnografického výzkumu, který využívá video, analýzy lidského chování a jednání v sociálním prostředí
- vysvětlení účinků/efektů (např. vzdělávání)
- Empirická analýza založená na dobře zachycené a dokumentované realitě
- Levný způsob sběru dat, věrné zprostředkování procesů vyučování a učení, záznam komplexního dění, možnost počítačového zpracování videozáznamů, možnost kódování z více perspektiv, možnost integrace kvalitativního a kvantitativního přístupu

3 Záznam dat z pozorování

- Záznamové archy vycházejí ze způsobu pozorování a vzorkování událostí a času
- Možnost záznamu času trvání a frekvence pozorovaných jednotek chování podle předem připravených kategorií
- Záznam je třeba pořádit buď přímo při pozorování (užívání různých symbolů či zkratek), nebo bezprostředně po něm

3.1 Druhy poznámek:

- **Popisné poznámky** – portréty zkoumaných jedinců; rekonstrukce dialogů; popis prostředí; popis aktivit či událostí; popis chování výzkumníka
- **Reflektující poznámky** (úvahy výzkumníka o tom, co reflektuje) – reflexe toho, co se naučil a poznal; reflexe dosavadně užitých metod a procedur; reflexe etických problémů

Příklad záznamového archu užitého při pozorování webinářové lekce:

Datum a čas konání:

Název webináře:

Přednášející:

Počet účastníků:

Označte míru výskytu daného jevu:

	0	1	2	3
Míra výskytu jevu	Žádná	Malá	Střední	Velká

Sdělení cílů webináře		
Zdůvodnění účelnosti, potřebnosti učiva		
Vstupní motivace (jiná)		
Vyvolání a udržování zájmu o obsah		
Stimulace zapamatování nových pojmů		
Aktivní dialog, čas a prostor na otázky		
Výukové metody slovní – vysvětlování		
Výukové metody slovní – přednáška		
Výukové metody slovní – diskuze		
Výukové metody slovní – dialog		
Práce s chybou		
Návaznost nového učiva na dřívější poznatky		
Mezipředmětové vztahy, širší souvislosti		
Aktivní procvičování, kontrola porozumění učiva		
Kultura a účelnost verbálního projevu přednášejícího		
Oční kontakt přednášejícího		
Kvalitní vizuální zpracování prezentace		
Ověření dosažení stanoveného cíle		

Popište nástroje webinářového vzdělávání, které prezentující použil:

Jaké materiály a zdroje prezentující použil?

Popište interakci mezi přednášejícím a účastníky:

Popište interakce mezi účastníky:

Jaké strategie prezentující užil k podpoření procesu učení:

Vyskytly se během webináře technické obtíže:

Navrhněte zlepšení pro příští webinář:

Příklad záznamového archu užitého při pozorování komunikace ve školní třídě:

Škola:

Třída:						
Učitel/ka:						
Předmět:						
Záznam pořídil/a:						
Kontakt:						
Počet kamer a popis jejich umístění (je-li jiné než obvykle):						
Datum, čas, hodina v rozvrhu:						
Natočená hodina v pořadí:	1	2	3	4	5	6
Počet přítomných kluků/dívek:						
Téma hodiny/učivo:						
<p>Popište atmosféru ve třídě, podmínky, jak se chovali žáci: Znamenejte konverzaci s učitelem před/po natáčení (případně konverzaci se studentem učitelství):</p> <p>Co říkal?</p> <p>Na co upozorňoval?</p> <p>Co komentoval?</p>						

4 Analýza dokumentů a fyzických dat

- Dokument = data, která vznikla v minulosti, byla pořízena někým jiným než výzkumníkem a pro jiný účel, než jaký má aktuální výzkum (Hendl, 2008)

Dokumenty můžeme dělit na:

- Současné (vznikly v době zkoumané události)
- Retrospektivní (vznikly po uvažované události)
- Primární (vytvořeny přímými svědky události)
- Sekundární (vznikly pomocí primárních dokumentů)

Zkoumat můžeme dokumenty osobní povahy (fotografie, zápisky, deníky...), úřední povahy (výroční zprávy, zápisy ze schůzí, třídní knihy), archivní data, výstupy masových médií, virtuální data (uživatelské testování webů, obsahová analýza textů, analýzy sociálních sítí, protokoly využívající hlasité rozvzpomínání...), předmětná data (odpadky, prošlapané koberce, opotřebené knih...)

- analýza dokumentů: „otevřít přístup k informacím, které by se jiným způsobem těžko získaly. Druhou výhodou je okolnost, že data nejsou vystavena působení zdrojů chyb nebo zkreslení, jež vznikají při uskutečňování rozhovorů nebo pozorování, měření a testování. V těchto případech přítomnost výzkumníka nebo jiné faktory v důsledku výzkumných aktivit ovlivňují myšlení a chování zkoumaných jedinců. Subjektivita výzkumníka hraje roli při výběru dokumentů, ale ne v informacích, které jsou obsaženy v dokumentech.“¹

Proces zkoumání dokumentů začíná položením výzkumné otázky, následuje definice objektu, který bude za zkoumaný dokument v analýze považován, poté se pomocí kvalitativní či kvantitativní metodologie provádí tzv. pramenná kritika (tj. externí a interní posouzení dokumentu)², a celý proces uzavírá podrobná interpretace výzkumných zjištění.

- Cílem **obsahové analýzy** je popsat a pochopit obsahovou strukturu textu
- Slovní vyjádření obsahu dokumentu v přirozeném jazyce je transformováno do kódů a kategorií
- Buduje na systematičnosti, měření četností kategorií a zevšeobecňování jevů, navíc se snaží o porozumění výpovědi v kontextu zkoumaného textu – sledovat můžeme například změny názorů, různou míru konzistence vůči určitému stanovisku atp.

4.1 Výzkumné deníky

- Jeden ze zdrojů dat ve výzkumu, vedou si je mnohdy i sami badatelé, kteří se sami mohou stát zdroji dat
- Reflektivní, introspektivní úvahy i strohý popis událostí

---

¹ HENDL, Jan. *Kvalitativní výzkum: základní teorie, metody a aplikace*. 2., aktualiz. vyd. Praha: Portál, 2008, 407 s. ISBN 978-80-7367-485-4. Str. 130.

² HENDL, Jan. *Kvalitativní výzkum: základní teorie, metody a aplikace*. 2., aktualiz. vyd. Praha: Portál, 2008, 407 s. ISBN 978-80-7367-485-4. Str. 130.